

Krig og okkupasjon 1940

Tre artikler av professor, dr. philos Magne Skodvin

I

I tida april—juni 1940 gjekk tyske stridskrefter over grensene til i alt seks andre vest-européiske statar. Tyskland var alt i krig med Frankrike frå før. I dei fem andre tilfelle — Danmark, Norge, Nederland, Belgia og Luxembourg — hevda dei tyske styremaktene at invasjonen var eit forsvarstiltak og skjedde til vern for vedkomande land.

Motstanden varierende frå det reint symbolske eller uungjellege — som i Luxembourg og Danmark — til store feltslag i fullt verdenskrigsformat. Lengst varde felttoget 1940 i Norge, der lende og kommunikasjon gav norske og allierte styrkar betre vilkår enn på kontinentet. Men troppestyrkane her i landet var relativt små, jamført med vestfron-

ingen av dei seks kunne hevda seg militært mot den tyske overmakta. Alle måtte etter kvart gje opp striden i sjølve moderlandet, som deretter i ulikt tempo og på skiftande måte kom under tysk okkupasjon. Alle seks hadde også ressur utanfor det européiske fastlandet, og alle heldt fram med krigføringa, under leiding av nasjonale styringsorga. — I fleire tilfelle var det dei lovlege statsoverhovud og regjeringar som hadde greidd å koma ut, og heldt fram med krigen.

Ved det tidspunkt då den militære motstanden i moderlandet braut saman, vart det ofte gjort ei eller anna form for avtale med tyske instansar, om korleis avvæpning, demobilisering og liknande skulle skje. Til dels inneheld slike avtalar dessutan meir omfattande føresegner. Den tysk—norske avtalen i Trondheim 10. juni 1940 er ein av desse avtalane. Før vi ser nærare på dei kan det vera grunn til å ta for dei andre, den norske situasjonen her, som så ofte elles, ein variant av eit meir allment problem.

Danmark

Danmark står på fleire måtar i særstilling. Det var ikkje realistisk å tenkja seg eit dansk eksistensforsvar mot tysk invasjon. Dansk forsvars- og utanrikspolitikk hadde ikkje innstilt seg på det heile. Elleve danske soldatar fall i Sønderjylland. Men stridshandlingar tok slutt om morgonen den 9. april etter ordre frå konge og regjering. I ministerprotokollen heiter det: «Omkring klokken 6 afsluttedes rådslagningen med at Kongen gav tilslutning til den opfattelse, at kampen burde indstilles. Der blev givet den tyske gesandt meddelelse om beslutningen, og der udsendtes derpå ordre til de danske tropper om ikke længere at yde modstand».

Den 10. mai kom turen til Nederland, Belgia og Luxembourg. For Luxembourg var det sjølv sagt ingen ting å gjera militært. Men regenten, storhertuginne Charlotte, kom velberga til Frankrike saman med si regjering, tok seinare sete i Canada, og vende heim att etter at landet var frigjort. Ei avdeling av luxembourgarar gjorde teneste under Montgomery.

På en almeneuropéisk bakgrunn må man uten videre slå fast at dersom man etterlyser de minst ettergivende og mest kompromissfrie holdninger overfor invasjonsmakten i 1940, så vil man som regel finne at den norske statsledelse har plassert seg på den kanten, skriver professor, dr. philos. Magne Skodvin i denne artikkel.

Nederland og Belgia

Nederland førde sitt hovedforsvar på den indre forsvarslina («vesting Holland»). Den 14. mai var det klart at også denne stod for fall. Same dagen vart byen Rotterdam bombardert frå lufta. Over 25 000 menneske miste liv.

Regenten, dronning Wilhelmina hadde reist til London dagen før, og på kapitulasjonsdagen, den 14., fylgde regjeringa etter. Om morgonen den 15. mai underskreiv general Winkelman ein avtale om militær kapitulasjon. Ein par timar før dette hadde den nederlandske flåten fått ordre om å gå til Storbritannia. Den største delen av flåten var for resten i Nederlandsk

Frankrike

I Frankrike høyrer og våpenstillstanden til dei mest omstridde spørsmål i nyare fransk historie. Tanken på våpenstillstand var framme alt 25. mai, i «comité de guerre», men berre i vage vendingar, og det finst ingen sikre referat. Den 29. mai tok statsminister Reynaud for alvor opp tanken om å flytta regjeringssetet til fransk Nord-Afrika, og føra krigen vidare derifrå. Flåte- og flystyrkar kunne i så fall overførast dit, likeins avdelingar av hæren, dersom transporten kunne organiserast. Om dette utvikla det seg ein alvorleg strid mellom statsministeren og general Weygand, som nå hadde overteke overkommandoen. Hovudstyrken av hæren måtte nemleg i alle fall bli att i Frankrike og kapitulera. For Weygand stod dette i strid med den militære æreskode. Han ville ikkje «dekkja sine faner med denne skam». Tankegangen var at politikarane måtte ta ansvaret for kapitulasjonen. Han brukte sterke ord om dette, og dei må vel tolkast slik at han ville nekta å lystra ordre, dersom regjeringa valde Reynauds politikk. Statsminister Reynaud ynskte altså ein framgangsmåte omlag som den nederlandske. Frankrike som stat skulle føra striden vidare. General Weygand ville derimot at den franske stat skulle innleia forhandlingar. Striden kulminerte i samband med regjeringsmøtet 16. juni, då det måtte avgjerast om Frankrike skulle be om våpenstillstand. Det vart ikkje vorte formelt, men drøftingane er gjennomanalysert av mange forskarar. Det er ingen tvil om at det var klart fleirtal mot våpenstillstand i den franske regjering. Likevel var situasjonen nå så vanskeleg for Reynaud, ikkje minst på grunn av striden med overkommandoen, altså med Weygand, at han gjekk

India. Det var også nederlandske flystyrkar utanfor sjølve Nederland. I ein kringkastingstale til det nederlandske folk hadde Winkelman sagt at kongeriket Nederland levde vidare, endå om sjølve moderlandet skulle bli okkupert av fienden. I ein proklamasjon frå London kunngjorde dronning Wilhelmina at regjeringa hadde teke opphald i England, og at den suverene nederlandske stat ikkje kom til å kapitulera. Utanriksminister van Kleffens sa i ein radiotale 15. mai at verken regjering eller nasjon hadde kapitulert, og at Nederland framleis var i krig med Tyskland. Dronning Wilhelmina understreka dette på ny i ein tale 24. mai. Kapitulasjonen var reint militær. Krigstilstanden mellom Nederland og Tyskland varde framleis, og regjeringa ville føra krigen vidare med all mogleg kraft frå sitt nye regjeringssete i London.

Belgia kunne halda ut lenger, og hadde meir direkte samarbeid med allierte avdelingar som kom frå Frankrike. Men mot slutten av mai syntest det tydeleg at vidare militær motstand var nyttelaus i sjølve Belgia. Kong Leopold bad om å få opplyst dei tyske våpenstillstandsvilkår. Dette gjorde han i strid med den belgiske regjeringssade, og her ligg eit av dei viktigaste utgangspunkt for den lange konflikten omkring kongens person. Tyskarane svara med eit krav om kapitulasjon utan vilkår. Kongen godtok det. Statsminister Pierlot reiste til Frankrike saman med regjeringa, og kunngjorde frå Paris at han såg kongens kapitulasjon som brot på konstitusjonen, og ugyldig. Den belgiske regjering som seinare, etter mange tvilsmål, til London og tok sete der. Belgiske styrkar av alle våpengreiner, førde krigen vidare på alliert side. I ein kort artikkel kan det sjølv sagt ikkje vera tale om å gå nærare inn på den belgiske kongestriden. At militær kapitulasjon syntest tvingande nødvendig, og at kongen etter evne oppfylte sine militære plikter mot dei allierte, er vel nå mindre omstridt. Men den konstitusjonelle konflikten fekk dei aller største konsekvensar, heilt fram til Leopolds abdikasjon i 1951.

av som statsminister. Pétain avløyste han, og tok inn i kabinettet alle dei som hadde gått mot Reynaud, men ingen frå det fleirtalet som hadde tala mot våpenstillstand. Dagen etter tok Pétain initiativet til forhandlingar med tyskarane — og de Gaulle tala i radio frå London: Frankrike har tapt eit slag, men ikkje ein krig. Vichy-regimet hadde debutert i Frankrike, motstanden heldt fram frå England.

Fem alternativer

Alle disse ulike måtene å ordna seg på, kunne vera tenkjelege her i landet og. Dei kan kort skisserast slik:

1. Riksstyret kunne avstått frå militær motstand, blitt verandere i landet og prøvt å få så gode vilkår som mogleg. Dette vart gjort i Danmark, og den same ordninga ynskte tyskarane her i landet. Regjeringa avviste det.
2. Riksstyret kunne avstått frå militær motstand, men valt ei politisk motstandslinje, ved å reisa til utlandet straks og etablere seg der. Dette vart gjort i Luxembourg. Den norske regjering hadde dette alternativet tydeleg framfor seg den 9. april om kvelden, men valde eit anna.
3. Riksstyret kunne ha fort krig i sjølve moderlandet så lenge det var mogleg, men bedt om våpenstillstand eller andre tyske vilkår når dei militære nederlaget var eit faktum. Dette vart gjort i Frankrike. Den norske regjering mottok framlegg om ei slik ordning den 4. juni, men avviste det.
4. Det var tenkjeleg at påkjenningskane kunne føra til store indre konflikhtar, slik at det ikkje lukkast å forma ein samlande politikk lenger. I Belgia skjedde dette på så dramatisk vis at det førde til gjennomgripande konstitusjonell krise. I Frankrike førde det til djup og varig kløyving. Her i landet lukkast det å meistra slike vanskar. Konge og regjering stod samla om den politikk som dei under uvanlege påkjenningar, og i eksepsjonelt vanskelege valsituasjonar, kom fram til i samråd.
5. Riksstyret kunne føra krig i moderlandet så lenge som mogleg, og deretter halda fram med krigen utanfrå med dei ressursar som var tilgjengelege. Dette er den politikk Reynaud ikkje maktte å gjennomføra i Frankrike. Den vart sett ut i livet i Nederland og i Norge.

På denne allmenneuropéiske bakgrunnen må ein utan vidare slå

fast at dersom ein etterlyser dei minst ettergjevande og mest kompromissfrie holdningar overfor invasjonsmakta i 1940, så vil ein som regel finna at den norske riksstyring har plassert seg på den kanten.

Men det har også vore hevda at denne motstandspolitikken skulle ha slutta brått ved evakueringa fra Nord-Norge, at Norge kapitulerte politisk og militært ved avtalen 10. juni 1940, i Trondheim.

I neste artikkel skal eg ta opp dette spørsmålet.